

LA DIFUSIÓ DEL DARWINISME EN LES EDITORIALS DE BARCELONA DURANT EL SEGLE XIX*

AGUSTÍ CAMÓS CABECERAN

IS MIQUEL MARTÍ I POL (CORNELLÀ DE LLOBREGAT, BARCELONA);
CENTRE D'HISTÒRIA DE LA CIÈNCIA (CEHIC)-UNIVERSITAT AUTÒNOMA
DE BARCELONA.

acamos@xtec.cat

Resum: L'article analitza les contribucions dels editors de Barcelona (Catalunya, Espanya) a la difusió de les idees i principis de Darwin durant el segle XIX.

Paraules clau: Darwin, Barcelona, Catalunya, Espanya, segle XIX

The diffusion of Darwinism in the publishing houses of Barcelona (Catalonia, Spain) during the 19th century

Summary: This paper analyses the contribution of Editors to the diffusion of Darwin's ideas and principles in Barcelona, Catalonia, during the XIX century

Key words: Darwin, Barcelona, Catalonia, Spain, XIX century

* Una primera versió d'aquest article va ser presentada a la jornada *Darwin en el 150è aniversari de la publicació de «L'origen de les espècies»*, organitzada per la Societat Catalana d'Història de la Ciència i de la Tècnica (SCHCT)-Institut d'Estudis Catalans (IEC), la Institució Milà i Fontanals-CSIC i la Residència d'Investigadors CSIC-Generalitat de Catalunya.

Introducció

En els darrers decennis diversos historiadors han fet estudis específics, tot i que no exhaustius, entorn de la introducció de les idees de Darwin a Catalunya, entre els quals cal destacar: Senent Josa (1979), Camarasa (1982), Valderas (1982), Camarasa i Català (2008), Camós (2008), Riera (2009) i Camós; Català; Glick (2010). A més, en els abundants estudis sobre la introducció del darwinisme a l'Estat espanyol, sobre els quals Català (2009) ha fet un brillant estudi historiogràfic, també s'ha analitzat el cas de Catalunya més o menys àmpliament.

Aquest article pretén aproximar-se a l'estudi de la presència de les idees de Darwin a la societat catalana al llarg del darrer terç del segle XIX des d'una perspectiva diferent. Es tracta d'una recerca sobre les editorials de Barcelona que van publicar obres del gran naturalista anglès, o d'altres llibres que divulgaren el seu pensament en aquells anys. Veurem quines foren aquestes obres, els seus autors, les característiques de les editorials que les publicaren, i a quines conclusions ens porten aquestes dades.

Montaner y Simón i l'enciclopèdia dirigida per Joan Vilanova i Piera

La primera obra impresa a Catalunya on es va fer una àmplia explicació de la tasca científica de Darwin va ser l'enciclopèdia publicada entre els anys 1872 i 1876 per l'editorial Montaner y Simón, que duia el suggerent títol *La Creación. Historia Natural*, i que fou esplèndidament impresa. Aquesta notable obra va ser dirigida pel catedràtic de geologia i paleontologia de la Universitat de Madrid, el valencià Joan Vilanova i Piera, però massa sovint no se li ha donat el relleu que mereix en relació a la divulgació de les idees de Darwin, tant a Catalunya com al conjunt de l'Estat, i fins i tot en el món de parla castellana.

En el primer volum d'aquesta obra es dediquen 70 planes de gran format a la tasca científica de Darwin, on es fa una llarga explicació del contingut de tres de les seves obres més importants, *On the Origin of Species*, *The Variation of Animals and Plants under Domestication* i *The Descent of Man*, aquesta darrera publicada l'any 1871, tan sols un any abans de l'inici de la publicació de l'enciclopèdia. Per tenir una idea de l'extensió d'aquesta explicació, només cal dir que si s'hagués fet en un llibre de petit format, com la primera traducció de *The Descent of Man* a la qual ens referirem més endavant, seria un gruixut volum de més de 450 planes. Es tracta, doncs, d'una explicació força detallada i respectuosa del treball científic de Darwin.

A la primera pàgina apareix un reconeixement a la gran influència de Darwin, «Llamado el darwinismo a ejercer honda y no pasajera influencia en la dirección y carácter de las investigaciones, estudios y juicios que tienen por blanco el hombre y la naturaleza» (Vilanova, 1872: I). Més endavant i la mateixa plana l'autor lamenta que no hi hagués cap explicació de la teoria de Darwin en castellà, donant a entendre que amb l'exposició posterior intentava pal·liar aquesta mancança, «solo en la hermosa lengua de Castilla no se conoce exposición alguna de tan controvertido sistema».

De totes maneres, després de l'àmplia exposició l'autor posa de manifest la seva precaució envers aquestes noves idees, «La misma hipótesis de Darwin, aun después de lo que antes hemos dicho, no puede ser utilizada por el antropólogo, sino con grandes y legítimas precauciones y reservas» (Vilanova, 1872: LXXVIII).

Cal assenyalar que en la majoria dels escrits en els quals es referiria a l'evolucionisme, Vilanova es mostraria respectuós amb Darwin, però contrari a les seves teories, el que ha fet pensar que aquestes pàgines les hauria pogut escriure un altre autor, potser Francisco María Tubino (Gozalo; Salavert, 1995: 305). Però encara que Vilanova no fos l'autor del text, segur que com a director havia d'estar al corrent de la publicació d'aquestes planes, especialment si tenim en compte que són les primeres del primer volum dels vuit de què consta aquesta bella enciclopèdia.

Montaner y Simón, l'editorial responsable de l'edició, estava dirigida per Ramon Montaner i Francesc Simón, que s'havien especialitzat en diferents tasques: Francesc Simón es dedicà a les tasques administratives, mentre que Ramon Montaner es dedicava a les tasques tipogràfiques. Sorpren la confiança mútua que regí les relacions dels dos socis fundadors, ja que, tot i que l'empresa funcionava des de 1867, l'acta notarial fundacional se signà el 1881 (Castellano, 2008: 223-238).

La seva línia empresarial consistia a publicar obres de gran format editades amb gran quantitat d'esplèndides il·lustracions, de forma que si deixem de banda la col·lecció «Biblioteca Universal Il·lustrada», fins a 1902 solament van publicar una quarantena de títols, poc més d'un per any, la major part d'ells de diversos volums (Llanas, 2007: 118).

Quan van publicar *La Creación. Historia Natural*, l'editorial només feia cinc anys que s'havia fundat, però aviat es convertiria en la més important de l'Estat espanyol, tant per la qualitat de l'edició com per la seva capacitat exportadora (Llanas, 2007: 117). El gran èxit de l'empresa els va permetre comprar un cèntric terreny al nou eixample de la ciutat de Barcelona, on el prestigiós arquitecte Lluís Domènech i Montaner, nebot de Ramon Montaner, va dissenyar un espectacular edifici modernista on es va instal·lar l'editorial l'any 1880, i que avui és la seu de la Fundació Tàpies.

En ser una de les primeres obres editades per Montaner y Simón, el seguiment de les diferents tasques lligades a la seva edició havia de ser molt acurada, especialment si tenim en compte que en aquesta obra és on per primer cop es va usar a l'Estat la tècnica de la cromolitografia en les il·lustracions d'E. Planas i T. Padró (Escolar, 1996: 80-81). Aquesta acurada impressió, així com la limitada producció a la qual ens hem referit, ens fa pensar que els editors havien d'estar perfectament al corrent del contingut d'una obra on s'introduïen conceptes no gaire ben acollits per determinats sectors de la societat catalana i espanyola.

Cal assenyalar que dos anys abans l'editorial havia publicat una obra també de gran format i igualment molt ben editada i profusament il·lustrada sobre la història de la Terra i l'origen de l'home, on es refusaven les tesis de Darwin. Es tracta de l'obra del fisiòleg i divulgador científic Louis Figuier, i de Carl Vollmer, que signà sota el pseudònim de W. F. A.

Zimmermann. L'obra duia el títol de *El Mundo antes de la creación del hombre; Origen del hombre; Problemas y maravillas de la naturaleza*, i defensava posicions properes al sector més moderat del catolicisme, que alhora que refusava la interpretació literal del Gènesi, n'intentava una relectura que incorporés els nous coneixements científics. No obstant això, en aquesta obra també es feia un elogi a Darwin com a influent científic: «las teorías de Darwin, aunque no de su propiedad exclusiva, son dignas del mayor interés, y el número de sus consideraciones es tan vasto, que no conocemos ningún estudio análogo que se pueda comparar» (Figuier & Zimmermann, 1870-1871: II, 57).

Però l'editorial Montaner y Simón també apostava per científics rigorosos que defensaven postures més radicals, de forma que uns anys més tard van contractar el reconegut darwinista Odón de Buen per participar en els volums de botànica d'una altra obra d'història natural publicada entre els anys 1891 i 1895 (Nieto-Galán, 2008). Cal recordar que Odón de Buen arribà a la Universitat de Barcelona l'any 1889, i que aviat es distingí pel seu republicanisme radical. En les seves classes a la Universitat i en els textos d'història natural que publicà a la ciutat,¹ exposà obertament les teories evolucionistes de Darwin, cosa que l'enfrontà als sectors antidarwinistes que encara predominaven a la Universitat. Aquests fets causaren una gran polèmica ciutadana que desembocaria en importants aldarulls l'any 1895 (Arqués, 1985).

Així doncs, la gran empresa editorial Montaner y Simón apostava per la divulgació d'unes idees prou revolucionàries, en una societat catalana que, en bona part, encara estava molt influenciada per sectors tradicionalistes encapçalats per l'església catòlica.

Narciso Ramírez Editores i les idees de Darwin

Montaner y Simón no era l'única gran empresa editorial on es divulgaren les idees darwinistes. L'any 1874, Narciso Ramírez Editores publicava una obra en defensa dels plantejaments evolucionistes de Darwin. Es tracta de *Origen del hombre según la teoría descendencial*, que segons consta a l'edició havia estat escrita per Roberto Abendroth. El mateix títol de l'obra posa de manifest que es tracta d'una resposta a l'ampli debat que s'estava desenvolupant en relació a les idees de Darwin, especialment a les contingudes en *The Descent of Man* que s'havia publicat tres anys abans a Londres, i que havien desfermat una gran polèmica a tot Europa.

La major part dels estudis sobre la introducció de l'evolució així com autors que han estudiat la utilització de pseudònims a Catalunya (Rodergas, 1951: 38), han considerat que Roberto Abendroth era un dels pseudònims de Pompeu Gener, un popular polígraf, positivista i difusor de l'evolució. No obstant això darrerament alguns estudiosos del segle XIX dubten que fos un pseudònim i creuen que podria ser que l'autèntic autor fos el re-

1. En aquests anys publicà a Barcelona *Tratado elemental de geología y Tratado elemental de zoología* a l'editorial La Academia, i *Historia natural: nociones preliminares*, a Manuel Soler.

ferit Abendroth. En aquesta posició es troba Xavier Vall, qui aporta noves i importants dades procedents del llegat de Pompeu Gener que es conserva a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (Vall, 2008: 316).

Fos o no l'autor, Pompeu Gener hauria tingut un paper rellevant en l'aparició de l'obra, si més no com a impulsor i col·laborador en la traducció, tal i com queda reflectit en el pròleg, «Acerca de la redacción de esta obra, debo hacer notar que el arreglo de mi manuscrito original al castellano —asunto que para mi ofrecía algunas dificultades, por lo que toca a los giros del lenguaje y al valor de las palabras— lo debo al Dr. Genér, el cual tradujo y anotó al español las conferencias que sobre *La teoría darwiniana* dio el Dr. Buechner en algunas ciudades de Alemania y Suiza» (Abendroth, 1874: VI).

Aquesta probablement volguda confusió a l'entorn de l'autor de l'obra, sembla posar de manifest un cert temor a la reacció dels amplis sectors de la societat catalana radicalment enfrontats a les teories de Darwin, especialment l'Església catòlica, però també altres institucions com la Universitat (Camós, 2008: 403-406).

A l'obra es posa reiteradament de manifest la gran importància i transcendència que l'autor dóna a les teories de Darwin, com es pot comprovar des del pròleg, «Entre todos los acontecimientos de la ciencia moderna, no hay otro que tienda a reformar la Idea general que de la Naturaleza se tiene, de un modo fundamental, ni que lleve sus consecuencias a tantos ramos del saber, como la teoría del célebre naturalista inglés Carlos Darwin» (Abendroth, 1874: III). Però l'obra també està molt influenciada per Haeckel, «El principio de las tres genealogías paralelas, debido a Haeckel —el más celebre representante del darwinismo en Alemania—, desempeña en esta obra el papel más importante» (Abendroth, 1874: V).

Narciso Ramírez Editores era l'empresa editorial més gran de Barcelona en aquells anys, i era l'única impremta d'Espanya que utilitzava estenotípia i galvanoplàstia. A més comptava amb 37 màquines mogudes a vapor i set premses manuals, i el nombre de treballadors arribava als cinc-cents (Llanas, 2007: 116). Es tractava d'una gran empresa que havia adoptat el mètode de treball capitalista i que fins i tot comptava amb la seva pròpia fàbrica de paper a Ribes de Freser (Guirao, 2005: 78).

Tot i que el seu propietari, Narciso Ramírez, era del partit progressista, cosa que segur que influí en la decisió de publicar una obra d'aquestes característiques, una empresa com aquesta no hauria publicat una obra sense saber que existia un mercat per vendre-la. Així doncs, la publicació d'aquesta obra per Narciso Ramírez Editores ens posa de manifest l'existència d'un públic disposat a comprar obres en defensa de les idees de Darwin, ja a mitjan dècada de 1870.

La Renaixensa i la primera traducció a l'Estat espanyol de *l'Origen de l'home*

Com hem vist, darrere de les dues primeres obres publicades a Barcelona entorn de les idees de Darwin hi havia dues de les més grans empreses editorials, no sols de Barcelona, sinó del conjunt de l'Estat. En canvi, les primeres obres de Darwin traduïdes a Barcelona es publica-

ren en empreses més petites, com l'editorial La Renaixensa i el *Diari Català*, impulsades pel sector més progressista del catalanisme polític.

La primera traducció a l'Estat de *The Descent of Man*, publicat a Londres l'any 1871, va aparèixer a Barcelona l'any 1876, tan sols cinc anys després de la primera edició anglesa. De Darwin, fins aquell any tan sols s'havien publicat en castellà dues obres amb limitada repercussió. El 1857 una cinquantena de pàgines amb instruccions bàsiques per a l'encarregat de la geologia en les expedicions navals, incloses en l'obra *Manual de investigaciones científicas; dispuesto para el uso de los oficiales de la Armada y viajeros en general*, publicada a Cadis (Gomis & Josa, 2007: 43), i una traducció incompleta de *On the Origin of Species*, publicada a Madrid l'any 1872, tretze anys després de l'aparició de l'obra original de Darwin (Gomis & Josa, 2007: 118). Per aquesta raó, la traducció a la qual ens referirem ha de ser considerada com la primera traducció a l'Estat espanyol d'una obra de Darwin que va tenir una àmplia repercussió, com ho demostren les reedicions que se'n van fer en els anys següents.

La traducció de *The Descent of Man* va ser publicada per l'editorial La Renaixença a la seva pròpia impremta de Barcelona, dins de la col·lecció «La Ciència Moderna. Biblioteca de Obras Científicas Contemporáneas». La iniciativa d'aquesta publicació la devem al col·lectiu catalanista que impulsà la recuperació del català literari a través la revista cultural *La Renaixensa*, que inicià la seva publicació l'any 1871. Fou precisament aquest col·lectiu el que impulsà el mateix any la creació d'una editorial, i dos anys més tard la d'una impremta amb el mateix nom.

Tot i la voluntat de divulgació de la llengua i la cultura catalanes, en els primers anys la impremta La Renaixensa publicà una sèrie de col·leccions en castellà. Entre aquestes col·leccions destaca la «Biblioteca Parlamentaria», que inclou autors com Castelar, la «Biblioteca de Ambos Mundos», on apareixen obres de Hugo, Balzac, Heine i Dickens, i la «Biblioteca de la Ciència Moderna», on apareix aquesta primera traducció al castellà de l'obra de Darwin sobre l'origen de l'home, a més d'obres de Flammarion i de Friedlaender, entre d'altres autors (Duran i Tort, 2001: 136). Com podem veure, l'elecció dels autors de les diferents obres correspon a perfils clarament progressistes, i a més també incloïen la divulgació de la ciència. A partir de 1878 són molt rars els títols publicats en aquesta impremta en llengua castellana, i es dedicà a la publicació gairebé en exclusiva de llibres en català.

A l'obra no hi figura el nom del traductor, el que ens fa pensar que encara existien importants i poderosos sectors de la societat que no veien amb bons ulls l'aparició d'obres d'aquestes característiques. Sabem, però, que l'autor de la traducció fou Joaquim Bartrina, el poeta reusenc difusor del positivisme científic i defensor de les idees de Darwin, que va ser un col·laborador habitual de la revista *La Renaixensa* entre 1876 i 1880 (Duran i Tort, 2001: 70).

Bartrina va escriure el prefaci a la traducció on posa de manifest la importància i l'enorme repercussió de l'obra, així com el seu respecte per Darwin. Podem comprovar-ho en el primer paràgraf del prefaci: «Ninguna obra, desde hace muchos años, ha conmovido tan

hondamente al mundo científico como la en que Darwin, el eminente naturalista inglés, pone al servicio de su teoría sobre el Origen del Hombre, todo el inmenso tesoro de su genio sorprendente y original, de sus investigaciones profundas, y de su erudición inmensa» (Bartrina, 1876: V). Més endavant explicita la seva adhesió als plantejaments de Darwin sobre l'origen de l'home: «Para explicar satisfactoriamente el origen del hombre es suficiente la teoría de la selección natural» (Bartrina, 1876: VIII).

No es tracta d'una traducció completa, sinó que es traduïren els set primers capítols de la primera part de l'obra de Darwin, i s'hi afegiren dos apèndixs; el primer tracta la selecció sexual i prové d'una obra d'Édmont Perrier, mentre que el segon correspon a l'anàlisi del psicòleg Leon Dunnot d'una altra obra de Darwin, *The Expression of the Emotions in Man and Animals*, publicada l'any 1872.

L'èxit de l'obra va ser molt notable ja que abans d'acabar el segle apareixerien almenys tres noves reedicions de la traducció de Joaquim Bartrina a la ciutat de Barcelona, cap d'elles, però, so s'imprimí a La Renaixensa.

Una primera reedició va ser publicada per Trilla y Serra Editores l'any 1880, i també aparegué formant part de la «Biblioteca de Obras Científicas y Literarias». Trilla y Serra Editores deuria ser una empresa bastant important ja que sabem que tenia una delegació a Mèxic, que va tenir un paper rellevant en la publicació de les obres de Jules Verne en castellà, i que va editar obres de divulgació científica. A més sembla que estava vinculada al moviment progressista, com ho mostraria el fet que publicqués durant el sexenni revolucionari els periòdics il·lustrats *La Flaca* i *La Madeja Política*.

Les dues reedicions següents també es publicaren formant part de la «Biblioteca de Obras Científicas y Literarias». La de 1892 és de Seix Editores, i la de 1897 de F. Seix, editorial hereva de l'anterior.

L'editorial Seix va ser fundada en un any no precisat del darrer terç del segle per Jaume Seix i Salomó, a qui va succeir el seu fill Jaume Seix i Faya. El catàleg de l'editorial de 1892 mostra unes 150 obres en castellà, i ofereix un bon ventall de continguts. Sembla que en aquest any Jaume Seix no disposava de taller d'arts gràfiques, cosa que podria convertir-lo en un dels primers editors «purs» de Catalunya (Llanas, 2004: 69-270). De fet aquesta edició de l'*Origen de l'home* va ser impresa a la tipografia de J. B. Llop.

La reedició de 1897 va ser publicada per F. Seix. Sembla que la mort prematura de Jaume Seix va fer que el seu germà Francesc heretés l'editorial. Francesc Seix a més d'editor va ser un actiu industrial que participà en la fundació de diverses empreses, com la fàbrica d'automòbils Hispano-Suïza. Aquesta reedició, que té un format una mica més gran que les anteriors, es va imprimir a la impremta que ja posseïa l'editorial a la població de Gràcia, Tipografia Lit. Seix.

Existeix una altra reedició en la qual no hi figura l'any de publicació, però que sembla que va aparèixer abans de la fi de segle. La va publicar el Centro Editorial Presa de Barcelona, una editorial clarament vinculada a l'obrerisme que publicà un nombre notable d'obres llibertàries (So-

riano Jiménez, 2002: 202). En aquesta edició sols apareixen els set capítols traduïts del *The Descent of Man* i no els dos apèndixs. L'obra formava part d'una col·lecció diferent, la «Biblioteca Contemporànea», on aparegueren obres d'altres destacats evolucionistes com Haeckel, Spencer o Kropotkin.

El Diari català i la traducció catalana del *Viatge d'un naturalista*

L'altra obra de Darwin que tingué la seva primera edició a l'Estat espanyol a Barcelona al llarg del segle XIX fou el *Journal of Researches during the voyage of H. M. S. «Beagle»*. Però en aquest cas la traducció té una significació especial, ja que es tracta de la primera obra científica que es traduí al català en l'època moderna.

La traducció aparegué en fascicles com a suplement del que també va ser el primer diari en llengua catalana, el *Diari Català*. Aquest diari fou el fruit d'un projecte impulsat per Valentí Almirall i Joaquim Bartrina, que iniciaren les gestions l'any 1875 però no aconseguiren dur-lo a la pràctica fins al maig de 1879, quan va aparèixer el primer número. El diari es convertí en una important plataforma de difusió del catalanisme polític d'esquerres. Així doncs, el projecte de la traducció d'aquesta obra es troba també lligat al moviment catalanista en la seva branca progressista.

La intenció dels responsables a l'hora de publicar fascicles conjuntament amb el diari, responia a una sèrie de raons de caràcter extern, com afermar la fidelitat dels lectors, compensar els subscriptors o seguir una tendència generalitzada en la major part de la premsa (Figueres, 1999: 257). Però també tenia la intencionalitat de normalitzar l'ús de la llengua catalana en l'àmbit científic a través d'un autor que els responsables del diari valoraven especialment. Això queda palès en el text de presentació de la traducció que va escriure Valentí Almirall en el segon número del diari, i on es refereix a Darwin com el savi més profundament reformador de la seva època.

Aquesta voluntat d'expansió de l'ús del català més enllà de l'art i la literatura per entrar en l'àmbit de la ciència, queda clarament reflectit al «Prospecte» que apareix en el primer número del diari, «Voldríem que lo renaixement català, que ha produït ja una manera pròpia en vàries de les manifestacions de l'art, tingués també en algunes branques de la ciència, si no en totes, mires pròpies i procediments especials» (citat per Camarasa, 1982: XII).

En realitat el diari intercalava fulletons de tres obres diferents. A més dels 46 fulletons del *Viatge d'un naturalista al rededor del mon, fet a bordo del barco «Lo Llebrer»*, en els anys en què es publicà el diari també n'aparegueren 42 d'una traducció al català de la *Iliada*, i 10 de *Novetes*, una antologia de contes d'Edgar Allan Poe i Bret Harte.

El més previsible hauria estat que la traducció de l'obra de Darwin la fes Joaquim Bartrina, que ja havia estat un element clau en el llançament del diari i tenia experiència com a traductor del naturalista anglès, ja que, com hem vist, havia traduït al castellà *The Descent of Man*. Però quan començà la publicació de la traducció Bartrina ja es trobava malalt, i de fet moriria al cap de pocs mesos. La traducció la va fer Leandre Pons i Dalmau, membre de la

redacció del diari, i agrònom de formació. En aquest cas la traducció tampoc no és completa a causa de la suspensió de la publicació del diari el 30 de juny de 1881. No obstant això es va publicar la major part de l'obra, disset dels vint-i-un capítols, més del 80 % del total.

Pel que fa a la impressió de l'obra, els primers set plec van ser impresos a l'estampa de Domenech; del 8 al 12, a la tipografia de La Academia; del 13 al 31, a la impremta La Renaixensa, i del 32 al 46, a El Porvenir. Aquest constant canvi de taller d'impressió dóna idea dels problemes soferts a l'hora de publicar l'obra, però cal destacar que fou a la impremta de La Renaixensa on es van publicar més fascicles, la mateixa impremta en la qual s'havia publicat la primera traducció del *The Descent of Man*. Les altres impremtes estaven vinculades al moviment progressista de la ciutat, especialment La Academia i El Porvenir, com ho estaria també la darrera reedició del segle XIX de *El origen del hombre*, a la qual ens hem referit anteriorment.

Conclusió

A tall de conclusió podríem dir que grans empreses editorials de Barcelona, com Montaner y Simón i Narciso Ramírez Editores, van participar en un primer moment en la divulgació de les idees de Darwin al llarg de la primera part de la dècada de 1870. Aquest fet posa de manifest que per a alguns dels sectors més dinàmics de la burgesia industrial catalana del darrer terç del segle XIX, les idees de Darwin no eren perilloses, sinó que fins i tot podien ser força interessants, com ho posaria en relleu un dels seus màxims representants intel·lectuals, l'economista Pere Estasén (Camós, 2008: 408-409).

Això contrasta amb la postura majoritària de refús a les idees de Darwin que hi havia a la Universitat de Barcelona i entre els naturalistes catalans, o amb les intenses polèmiques que al voltant d'aquestes idees es produïen a l'Ateneu de Barcelona, protagonitzades entre d'altres pel citat Pere Estasén.

Però el col·lectiu que va fer un esforç més gran en la publicació de les obres del gran naturalista anglès va ser l'ala més progressista del catalanisme encapçalat per Joaquim Bartrina i Valentí Almirall. Van impulsar la traducció de dues de les seves obres més significatives en la segona part de la dècada de 1870, el *The Descent of Man* al castellà i el *Journal of Researches* al català. La reedició en almenys tres ocasions en els vint darrers anys del segle de *El origen del hombre*, també posa en relleu l'existència d'un important sector social a Catalunya interessat en aquestes idees i en la seva significació social i política, que es manifestava en un notable mercat de compradors de llibres d'aquestes característiques.

Per acabar, cal constatar que cap a finals de segle participaren en la reedició de les obres Darwin editorials més modestes lligades al moviment progressista, i posteriorment al moviment obrer. D'aquesta forma, des de finals del segle XIX les idees de Darwin quedarien vinculades especialment a sectors radicals i republicans de la societat, i també al moviment obrer.

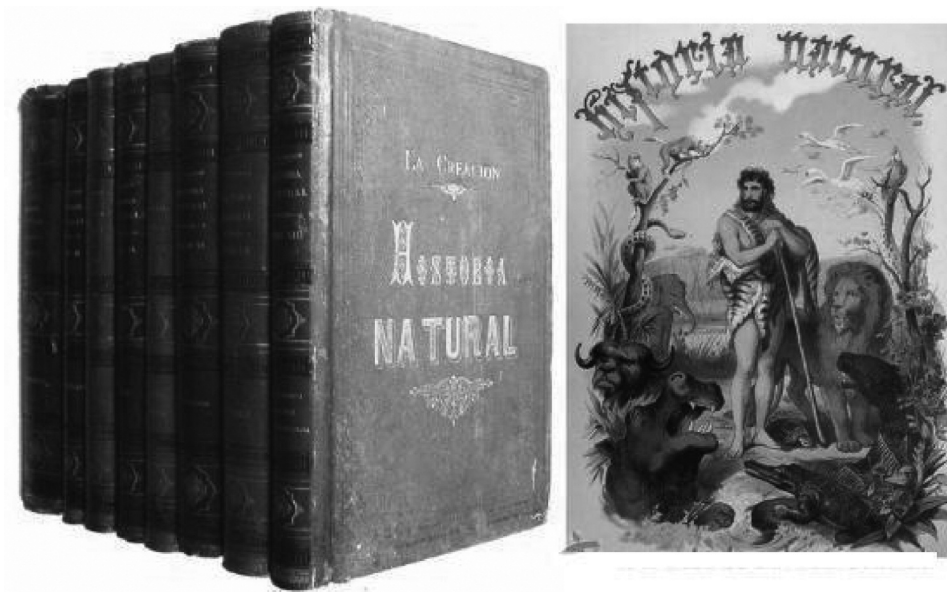

Figura 1. Els vuit volums i una de les il·lustracions de l'enciclopèdia La Creación. Historia Natural, publicada a Barcelona entre 1872 i 1876 per Montaner y Simón Editores.

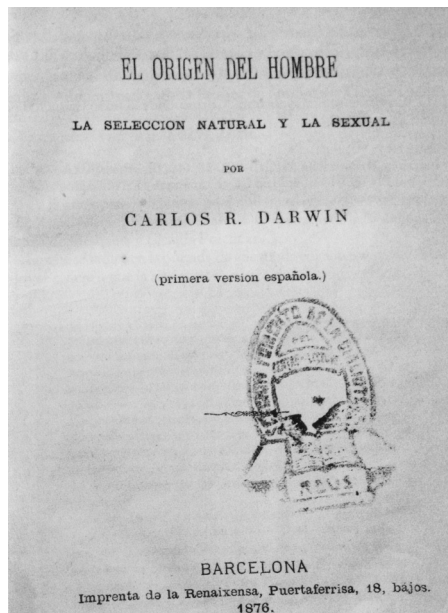
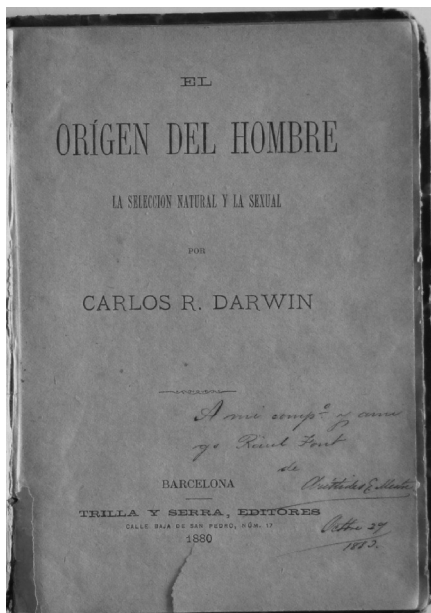

Figura 2. Primera plana de les dues primeres edicions de *El Origen del hombre*, publicades l'any 1876 per l'editorial La Renaixensa i el 1880 per Trilla y Serra Editores.

Bibliografia

- ABENDROTH, R. (1874), *Origen del hombre según la teoría descendencial*, Barcelona, Narciso Ramírez y Cia.
- ARQUÉS, J. (1985), *Cinc estudis històrics sobre la Universitat de Barcelona*, Barcelona, Columna.
- BARTRINA, J. (1876), «Prefacio». A: DARWIN, Ch., *El origen del hombre. La selección natural y la sexual*, Barcelona, Imprenta de la Renaixensa.
- CAMARASA, J. M. (1982), «Introducció». A: DARWIN, Ch. (1982), *Viatje d'un naturalista al rededor del mon, fet a bordo del barco «Lo Liebrer»*, Barcelona, Diputació de Barcelona.
- CAMARASA, J. M.; CATALÀ, J. I. (2008), *Els nostres naturalistes*, València, Universitat de València, vol. 2, 197-219.
- CAMÓS, A. (2008), «Darwin in Catalunya: From Catholic Intransigence to the Marketing of Darwin». A: ENGELS, E. M.; GLICK, T. (2008), *The Reception of Charles Darwin in Europe*, London & New York, Continuum, 400-412.
- CAMÓS, A.; CATALÀ, J. I.; GLICK, T. (2010), «La recepció de l'evolucionisme». A: VERNET, J.; PARÉS, R. (dir.), *La Ciència en la Història dels Països Catalans*, vol. II.
- CASTELLANO, P. (2008), «La primera gran indústria del llibre: les editorials Espasa, Salvat i Montaner i Simón». A: VÉLEZ, P. (ed.), *L'exaltació del llibre al Vuitcents*, Barcelona, Biblioteca de Catalunya, Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, 223-238.
- CATALÀ, J. I. (2009), «Cuatro décadas de historiografía del evolucionismo en España», *Asclepio*, **LXI**, vol. 2, 9-66.
- DARWIN, C. (1876), *El origen del hombre. La selección natural y la sexual. Por Charles Darwin*, Barcelona, Imprenta de la Renaixensa.
- DARWIN, C. (1880), *El origen del hombre. La selección natural y sexual*, Barcelona, Trilla y Serra Editores.
- DARWIN, C. (1892), *El origen del hombre. La selección natural y sexual*, Barcelona, Seix Editor.
- DARWIN, C. (1897), *El origen del hombre. La selección natural y sexual*, Barcelona, F. Seix.
- DARWIN, C. (1899?), *El origen del hombre. La selección natural y sexual*, Barcelona, Centro Editorial Presa.
- DURAN I TORT, C. (2001), «*La Renaixença*», primera empresa editorial de Catalunya, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- ESCOLAR, H. (dir.) (1996), *Historia Ilustrada del libro español*, Madrid, Pirámide.
- FIGUERES I ARTIGUES, J. M. (1999), *El primer diari en llengua catalana*, Barcelona, IEC.
- FIGUIER, L.; ZIMMERMANN, W. F. A. (1870-1871), *El Mundo antes de la creación del hombre; Origen del hombre; Problemas y maravillas de la naturaleza*, Barcelona, Montaner y Simón.
- GOMIS, A.; JOSA, J. (2007), *Bibliografía crítica ilustrada de las obras de Darwin en España, (1857-2005)*, Madrid, CSIC, Estudio sobre la ciencia.
- GOZALO, R.; SALAVERT, V. (1995), «Joan Vilanova i Piera». A: CAMARASA, J. M.; ROCA, A. (dirs.) *Ciència i Tècnica als Països Catalans*, Barcelona, Fundació Catalana per la Recerca, 287-313.
- GUIRAO, A. et al. (2005), «Premsa, intel·lectuals i acció política al període 1869-1914». A: CASASSAS, J. (coord.), *Premsa cultural i intervenció política a la Catalunya contemporània (1814-1975)*, Barcelona, Publicacions i edicions UB.
- LLANAS, M. (2004), *L'edició a Catalunya: el segle XIX*, Barcelona, Gremi d'Editors de Catalunya.
- LLANAS, M. (2007), *Sis segles d'edició a Catalunya*, Vic, Eumo Editorial.
- NIETO-GALÁN, A. (2008), «El llibre de divulgació científica: autors, editorials, públics». A: VÉLEZ, P. (ed.), *L'exaltació del llibre al Vuitcents*, Barcelona, Biblioteca de Catalunya, Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.
- RIERA, S. (2009), «La difusió del darwinisme a Catalunya», *Revista Medi Ambient*, **43**, http://mediambient.gencat.cat/cat/el_departament/revista/43/capitol_2.jsp?ComponentID=164317&SourcePageID=164704#1.
- RODERGAS, J. (1951), *Els pseudònims usats a Catalunya*, Barcelona, Millà.
- SENENT-JOSA, J. (1979), *Les ciències naturals a la Renaixença*, Barcelona, Dopesa.

SORIANO JIMÉNEZ, I. C. (2002), *Hermoso Playa Saló y Carmen Paredes Sans, el anarquismo silencioso, 1889-1982*, tesi doctoral, Universidad de Salamanca, <http://dialnet.unirioja.es/servlet/tesis?codigo=389>.

VALDERAS, J. M. (1982), «La recepció de la teoria evolucionista a Catalunya. Darwin i Letamendi», *L'Avanç*, **48**, 29-31.

VALL, X. (2008), «Pompeu Gener, un positivista darwinista contrari al naturalisme zoliano», *Revista de Filologia Romànica*, **25**, 313-335.

VILANOVA I PIERA, J. (dir.) (1872-1876), *La Creación. Historia Natural*, Barcelona, Montaner y Simón Editores, 8 vol.